

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Российской Федерации. – Ст.2 от 12 декабря 1993г.
2. Войцех В. Ф. Что мы знаем о суициде. – М., 2007. – С.20-21.
3. Марцинковская Т. Д. Тяжелые переживания как одна из форм психологического кризиса. – М., 2007.
4. Вахнина В. В. Организация психологического обеспечения переговорного процесса сотрудников органов внутренних дел : [монография] / Вахнина В. В. – М. : Академия управления МВД России, 2010.
5. Вахнина В. В. Психология переговоров с преступниками в ситуации захвата заложников : [учебно-методическое пособие] / Вахнина В. В. - М.: Академия управления МВД России, 2011.

УДК 159.923

Грищенко М.В., к. юр. н., старший науковий співробітник, викладач кафедри прикладної психології НУЦЗУ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У роботі проаналізовані основні теоретичні підходи до визначення поняття «самореалізація» особистості ризиконебезпечних професій окремо, та у загально психологічному контексті в цілому. Змістовне наповнення вказаного поняття також розглядається у контексті його поступового історичного осмислення.

Ключові слова: самореалізація, особистість, ризиконебезпечні професії, професійна діяльність.

В работе представлен анализ основных теоретических концепций понимания термина «самореализация» личности в общетеоретическом контексте и рискоопасных профессий конкретно. Кроме того, осмысление данного понятия приводится в контексте исторического развития общества.

Ключевые слова: самореализация, личность, рискоопасные профессии, профессиональная деятельность.

Постановка проблеми. В умовах динамічних змін сучасних реалій життя суспільства, коли звичні ціннісні норми та стереотипи вже не можуть служити орієнтиром у житті, людина може реалізувати свій особистісний потенціал лише при умовах наявності оновлених особистісних ціннісно-смыслових установок у відношенні до життя, власного досвіду, життєвим подіям та стратегіям власної поведінки. Сучасність пред'являє до людини, особливо працівнику, професійна діяльність якого протікає в умовах небезпеки для життя та здоров'я свого та громадян, підвищені вимоги до творчої

активності, до вміння знаходити нові шляхи вирішення проблем в умовах, що змінюються, вміти по-іншому поглянути на них, шукати і знаходити нові форми роботи. Готовність розвиватися та відповідати очікуванням і вимогам суспільства й держави стає однією з базових особливостей, якою повинен володіти кожен спеціаліст подібних професій.

Слід додати, що перебування на посаді працівника в подібних організаціях, з одного боку, надає великі можливості для саморозвитку людини та реалізації творчого підходу до виконуваних посадових функцій, в поєднанні з певним положенням і статусними відмінностями. З іншого боку, характер даної діяльності пред'являє об'єктивні вимоги до працівника, які пов'язані з відомчими обмеженнями та значною мірою обмежують свободу самовираження. Тому дуже важливо виявити, наскільки взаємопов'язані структура мислення, особистісні особливості, ціннісні орієнтації, професійне самовизначення, що сформувалися з успішністю працівника в професійній діяльності. Виявити психологічні детермінанти його професійної самореалізації.

Сучасні соціально-економічні, інформаційні та психологічні умови, в яких відбувається професійна самореалізація працівника ризиконебезпечної професії, загострюють ряд протиріч, вирішення яких вимагає від психологічної науки детального вивчення вищеназваної проблеми. Такі суперечності виникають між:

- потребою суспільства в працівниках, які успішно реалізують себе в існуючих сучасних умовах соціально-економічної ситуації розвитку держави та труднощами у професійному та особистому становленні;

- потребою науки в психологічному осмисленні умов самореалізації особистості працівника ризиконебезпечних видів професійної діяльності, його психологічної підтримки та недостатньою розробленістю відповідних програм розвитку професійних якостей.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Положення щодо професійної самореалізації як етапу професійного розвитку відображені в роботах Б. Ананьєва, Б. Ломова, В. Бодрова. Принцип суб'єкта діяльності і принцип його активності вказують на рушійні сили професіоналізації особистості. Професійна самореалізація як мотив прямо або опосередковано згадується в найбільш відомих теоріях мотивації трудової діяльності (С. Рубінштейн, Д. Макгрегор, Ф. Герцберг та ін.). Розуміння В. Бодровим, Є. Клімовим, Е. Зеєром професійної самореалізації як критерія професіоналізму пояснює формування особливого типу особистості – професіонала. Проблема життєвого та професійного шляху особистості присвячено дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (К. Абульханової-Славської, А. Адлера, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, І. Кона, Б. Ломова, К. Левіна, С. Максименка, І. Манохі, А. Маслоу, В. Панка, К. Роджерса, Л. Перелігіної, Н. Афанасьєвої, С. Рубінштейна, Л. Сохань,

О. Старовойтенко, В. Татенко, О. Тімченко, Т. Титаренко, В. Франкла, Е. Фрома та ін.). Як частина життєвого шляху, професійна самореалізація визначається системою життєвих сенсів, цілей, програм (А. Батаршев, Н. Пряжніков). Дослідження взаємозв'язку самореалізації і інтегральної індивідуальності (Е. Городілова, М. Щукін) показують, що суб'єкт має можливість реалізувати в професійній діяльності властивості індивідуальності усіх рівнів, які можуть розумітися в контексті теорії інтегральної індивідуальності В. Мерліна.

Метою статті є аналіз існуючих теоретичних підходів до визначення поняття самореалізації працівника ризиконебезпечних професій.

Виклад основного матеріалу. Уявлення про особистість як індивідуальність виникло в епоху Відродження. У цей час у зв'язку з руйнуванням основоположних обмежень, виникненням ринкових відносин, де люди виступали в якості окремих товаровиробників, людина усвідомила себе в якості суверенної, що володіє особливими, специфічними рисами особистості. Для епохи Відродження характерна спроба синтезу античного і середньовічного уявлень про особистість. Особистість кваліфікується як вільний (і, по суті, самодостатній) індивід, що володіє самосвідомістю, піднесеним прагненням до самореалізації через освоєння, переосмислення і творчу інтерпретацію античної і середньовічної культурної спадщини. Це людина зі своїми неповторно вираженими якостями: духовними, інтелектуальними, вольовими, емоційними, тобто це особливий тип характеру людини, його неповторність. У німецькій класичній філософії, наприклад в побудовах І. Канта, під особистістю розуміється індивід, що володіє розумом і підкоряється моральному закону, цей індивід, за Гегелем, стає особистістю завдяки самосвідомості і прагненню до свободи і Абсолютного Розуму. Марксистське трактування полягає в тому, що особистість визначається як стійка система соціально значущих рис (ознак, характеристик), які «включають» індивіда в члени того чи іншого суспільства або який-небудь соціокультурної спільності людей. У західній філософії існує традиція Ф. Ніцше, який «розглядав» особистість як «Надлюдину», що володіє волею до реалізації свого «Я» навіть ціною відмови від загальнолюдських культурних, насамперед, моральних норм. Фрейдизм характеризує особистість як людину, «травмовану» культурою і, що долає культурний диктат в процесі сублімації - єдиному вільному від неврозів процесі самореалізації. У філософській герменевтиці, наприклад, в побудовах К. Леві-Стросса (у Росії Г. Шпета) [2, с. 5-11] та ін., особистість визначається як людина, здатна інтерпретувати саме себе як текст.

Проблема збереження, самореалізації особистості стає найбільш актуальною до середини ХХ століття, наприклад в роботах А. Печчеї [16], оскільки в цей період часу виникнення тоталітарних держав, засилля бюрократичних організацій зробило негативний вплив на розвиток особистості. Як у вітчизняній, так і зарубіжній психології також зростає

дослідницький інтерес до проблеми самореалізації особистості. Посилення уваги до цієї проблеми пов'язано з розумінням її визначальної ролі в розвитку особистості, пред'явленням більш високих вимог до таких якостей людини, як здатність до саморозвитку та самовдосконалення, що продиктовано соціально-економічними умовами, загостренням конкурентоспроможності на професійному ринку праці. Зростаючий інтерес вітчизняної науки до самореалізації особистості як до проблеми можна простежити в зростаючому числі дисертаційних досліджень і публікацій. Вивченням самореалізації особистості займаються представники самих різних психологічних шкіл.

Згідно різних концептуальних підходів у психології серед форм самореалізації особистості можна виділити зовнішню і внутрішню [8]. Зовнішня форма спрямована на самовираження індивіда в різних сферах життєдіяльності: професії, творчості, спорті, мистецтві, навчанні, політичній та громадській діяльності та ін, в той час як внутрішня - забезпечує самовдосконалення людини у фізичному, інтелектуальному, естетичному, моральному і духовному аспектах.

Необхідність одновимірного опису феномену професійної самореалізації, зведення її до одного способу розуміння викликає утруднення, пов'язані з багатозначністю і суперечністю цього конструкта. У найзагальнішому вигляді самореалізація трактується як процес реалізації себе – здійснення самого себе в житті і повсякденній діяльності, пошук і затвердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і сенсу свого існування в кожен даний момент часу. В основі самореалізації лежать потреби росту, розвитку і самовдосконалення.

Поняття самореалізації традиційно вивчається різними науками про людину. Воно визначено у філософсько-психологічній літературі як здійснення власних ідей, планів. Психологічний феномен «Самість» виявлено та досліджено вченими як базове утворення для розвитку самореалізації (А. Адлер, Р. Берні, К. Гольдштейн, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл, К. Хорні, К. Юнг та ін.) [18].

На думку деяких вітчизняних психологів, термін «самореалізація» зазвичай вживається в якості більш загального по відношенню до «самоактуалізації», «самоствердження», «саморозвитку». І. Дерманова і Л. Коростильова знаходять таку відмінність в термінах «самореалізація» та «самоактуалізація»: термін «самоактуалізація» передбачає акцент на протіканні відповідного процесу скоріше у внутрішньому плані особистості, а «самореалізація» – більшою мірою в зовнішньому. Однак як самоактуалізація – це завжди актуалізація, тобто вираження себе, своєї істинної природи зовні, так і самореалізація – це завжди реалізація свого справжнього «Я».

Найбільш широко обговорюється в літературі процес самореалізації по відношенню до праці, головної справи в житті людини.

(К. Абульханова-Славська, Є. Головаха, І. Ідін, Є. Климов, Л. Коростильова, Д. Леонтєв, А. Маркова, Л. Мітіна, Н. Пряжников, А. Реан та ін.) [1; 12; 13]. В роботах наголошується, що самореалізація конкретної людини може входити в суперечність з інтересами соціальної, групи. При цьому вказується (А. Анцупов, А. Абульханова-Славська, Р. Мей), що дане питання не може бути вирішене в рамках оціночної концепції, так як ігнорування соціальної інтегрованості веде до невротизму, а ігнорування власної позиції – до конформізму. Теоретичний аналіз проблеми самореалізації дозволив прийти до висновку, що для її вирішення питання співвідношення внутрішніх індивідуальних установок особистості та зовнішніх умов, що перешкоджають або сприяють самореалізації, є особливо важливим і вимагає додаткових досліджень.

У психологічній літературі традиційно розглядається зміст умов і чинників професійної діяльності, від яких залежить самореалізація фахівця. До них відносяться: професіоналізм і професійна компетентність (К. Гуревич, Є. Іванова, Є. Климов, П. Корчемний, А. Маркова та ін.); індивідуально-особистісні особливості фахівця і пов'язані з ними процеси становлення професіонала (Б. Ананьєв, О. Борисова, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.); відношення фахівця до ситуації успіху-неуспіху в професійній діяльності (А. Маслоу, Г. Сельє, Х. Хеккаузен та ін.); внутрішні протиріччя, пов'язані з невідповідністю особистісно значущих для людини видів і способів роботи і очікувань від його діяльності представниками соціального оточення (Л. Анциферова, Ф. Василюк, Л. Дементій, О. Кузьменкова, В. Марков, О. Романова) [3; 4].

У роботах, що стосуються ризиконебезпечної професійної діяльності, професійна самореалізація пов'язується з наявністю професійно важливих особистісних утворень працівника (А. Анцупов, Г. Волковіцкій, М. Дьяченко, Л. Корольов, А. Караян, М. Коробейніков, П. Корчемний, П. Кузнецов, М. Попов та ін.).

Вченими-психологами зазначається, що стереотипи масової свідомості являють собою переконання в тому, що психологічні знання та вміння використовуються, перш за все, як засіб впливу на людей (К. Абульханова, А. Барабанщиков, А. Брушлинський, А. Донцов і Г. Белокрилова, І. Дубровіна, М. Дьяченко, В. Карандашев, А. Караян, В. Кулаков, Н. Коупленд, С. Маслюк, Т. Марцинковська, С. Московічі, Е. Утлік, Б. Шведін та ін.).

Наголошується, що якість спеціальної освіти є одним з факторів, що визначають відповідність фахівця професії. Від неї залежить професійна грамотність в операціонально-організаційних вміннях працівника, описаних у навчальній та нормативно-довідковій літературі з практичної психології, які являють собою великий арсенал дій (А. Деркач, І. Дубровіна, П. Корчемний, А. Прихожан та ін.) Етичні норми в професії працівника є сполучною ланкою між ідеальним і реальним, запропонова-

ним і дійсним і передбачають високий рівень моральності фахівця (В. Братусь, Є. Климов, Н. Пряжников, С. Рубінштейн та ін.) [14].

Дослідження індивідуально-особистісних особливостей працівника, що впливають на ефективність його роботи, виділяють такі якості як емпатія і комунікативність (Г. Абрамова, Г. Андрєєва); інтроверсія-екстраверсія і ступінь нейротизму (Т. Верняєва); впевненість у собі й здатність до саморегуляції (В. Рамек); самооцінка і рівень домагань (Е. Залученева, А. Ласигін); структура темпераменту (Е. Борисова, Г. Логінова). Ці якості відносяться до внутрішньої складової професійно-особистісної гармонії працівника ризиконебезпечних професій. Встановлено, що фахівці-психологи, які мають різні індивідуальні особливості, воліють використовувати певні види професійної діяльності. Поєднання властивостей нервової системи, що є психофізіологічної характеристикою людини і визначають її темперамент, найбільш яскраво впливають на її індивідуальні особливості (В. Мерлін В. Небиліцин, Б. Теплов, Г. Шумков) [11].

Бажані або ігноровані види діяльності працівника визначаються також суб'єктивною системою цінностей, які залежать від мотивації і ступеня самосвідомості (Г. Андрєєва, О. Бодальов, П. Корчемний, К. Роджерс та ін.) [5]. Цей процес розгортається завдяки наявності такого важливого феномена, як рефлексія, що дозволяє фахівцеві співвідносити оціночні судження представників соціального оточення зі своїми власними уявленнями про себе як професіонала.

У роботах, що стосуються військово-професійної діяльності, успішність її здійснення пов'язується з наявністю професійно важливих особистісних утворень офіцера, які розглядалися в контексті таких проблем, як дисциплінованість, відповідальність, спрямованість особистості, морально-психологічний стан, міжособистісні та внутрішні конфлікти, мотивація професійного самовдосконалення (А. Анцупов, М. Дьяченко, А. Караян, А. Китов, М. Коробейніков, П. Корчемний, П. Кузнецов, С. Насєдкін, М. Попов, Г. Шумков та інші) [10].

Висновки. Аналіз психологічних досліджень показав, що, незважаючи на існуючі теоретичні та емпіричні дослідження, виявлення психологічних детермінант професійної самореалізації працівника, взаємозв'язку структури його мислення, особистісних особливостей, ціннісних орієнтацій та професійного самовизначення з успішністю в діяльності залишається актуальною проблемою, яка потребує подальшого вивчення та уточнення широкого кола термінів, оскільки наявні психологічні дослідження зачіпають лише окремі аспекти названої проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности / Абульханова-Славская К. А. // Психол. журн. – 1985. – Т. 5. – № 5. – С. 3–17.

2. Автономова Н. С. Философские проблемы структурного анализа в гуманитарных науках / Н. С. Автономова. – М. : «Высшая школа», 1977. – 272 с.
3. Анцыферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Л. И. Анцыферова. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – 512 с.
4. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анцыферова // Психология формирования и развития личности. – М., 1981. – С. 3–18.
5. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека : характеристики и условия достижения / Бодалев А. А. – М. : Флинта-Наука, 1998. – 168 с.
6. Божович, Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
7. Братусь Б. С. К проблеме человека в психологии / Б. С. Братусь // Вопр. психол. – 1997. – № 5. – С. 3–19.
8. Галажинский Э. В. Самореализация личности: взгляд с позиции психоистории / Галажинский Э. В. // Сибирский психологический журнал. – № 11. – 1999. – С. 58–63.
9. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию : [курс лекций] / Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : МГУ, 1988. – 308 с.
10. Китов А. И. Психология руководства воинской частью : Дис. ... докт. психол. наук. – М., 1974. – 178 с.
11. Ключко В. Е. Самореализация личности: системный взгляд / Ключко В. Е., Галажинский Э. В. [под редакцией Г. В. Залевского]. – Томск : Томский университет, 1999. – 154 с.
12. Леонтьев Д. А. Развитие идеи самоактуализации в работах А. Маслоу / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С. 3–9.
13. Психологические проблемы самореализации личности / ред. А. А. Крылов, Л. А. Коростылева. – СПб. : Питер, 1999. – 190 с.
14. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. – М. : Акад. наук СССР, 1957. – 327 с.
15. Хьелл Л. Теории личности : [монография] / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2003. – 608 с.
16. Якобсон П. М. Психологические компоненты и критерии становления зрелой личности / П. М. Якобсон // Психологический журнал. – 1981. – № 4. – С. 11–16.
17. Peccei A. Before It Is Too Late / A. Peccei, D. Ikeda и R.L. Gage. – Tokyo : «Kodansha Int.» ; New York: «Harper&Row», 1984.
18. Maslow A. Motivation and personality. N.-Y., 1954.
19. Rogers C. Client-centered therapy. Its current practice, implications and theory, Boston, 1981.